

ВАСИЛЕНКО О. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
відділ андрагогіки,
Інститут педагогічної освіти і освіти
Дорослих НАПН України,
м. Київ

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ: СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИЙ ПІДХІД

У статті автор розглядає неформальну освіту дорослих як провідний фактор соціального й економічного розвитку країни, що спрямована на задоволення освітніх потреб різних категорій громадян і зростання освітнього потенціалу суспільства. Неформальна освіта дорослих забезпечує : соціальну інтеграцію населення і його залучення до розв'язання проблем суспільства, підвищення статусу громадянина в суспільстві та конкурентоспроможності на ринку праці, що є важливішим засобом особистісно-професійного розвитку дорослої людини (соціальний аспект); а також розвиток трудових ресурсів суспільства, підвищення кваліфікації та професійної мобільності робочої сили (економічний аспект).

Ключові слова: неформальна освіта дорослих, неперервна освіта, соціальні й економічні функції, суспільство, ринок праці.

В статье автор рассматривает неформальное образование взрослых как ведущий фактор социального и экономического развития страны, которое направлено на удовлетворение образовательных потребностей различных категорий граждан и рост образовательного потенциала общества. Неформальное образование взрослых обеспечивает : социальную интеграцию населения и его привлечение к решению проблем общества, повышение статуса гражданина в обществе и конкурентоспособности на рынке труда, что является важным средством личностно-профессионального развития взрослого человека (социальный аспект); а также развитие трудовых ресурсов общества, повышение квалификации и профессиональной мобильности рабочей силы (экономический аспект).

Ключевые слова: неформальное образование взрослых, непрерывное образование, социальные и экономические функции, общество, рынок труда.

The author considers the non-formal adult education as a leading factor in social and economic development of the country, which is aimed at meeting the educational needs of different categories of citizens and the growth of the

society educational potential. The non-formal adult education provides: the population's social integration and its involvement in solving the problems of society, improving the status of citizen in the society and the competitiveness in labor market, which is an important mean of adult personal and professional development (social aspect); and the society's workforce development, workforce's qualification and professional mobility improving (economic aspect).

Key words: *non-formal adult education, continuing education, social and economic functions, the society, the labor market.*

Стрімкі трансформаційні процеси, загальна інформатизація і швидка соціально-економічна динаміка, що характеризують сьогоденне суспільство, вимагає адекватного рівня освіченості населення, тому посилена увага всіх провідних країн світу приділяється модернізації своїх освітніх систем з метою досягнення їх більшої ефективності. З огляду на це, на зміну традиційної базової моделі освіти прийшла концепція неперервної освіти протягом життя. На сучасному етапі розвитку освіти стало зрозуміло, що лише формальна освіта не спроможна, та й не повинна, задовольняти стрімко зростаюче розмаїття освітніх потреб дорослих людей, що призвело до поширення та інституціоналізації неформальної освіти дорослих.

Ідеї неформальної освіти (НФО) отримали теоретичне обґрунтування в роботах зарубіжних вчених Ф. Кумбса, Р. Барта, Г. Коля, Д. Свіфта, Дж. Дьюї, А. Маслоу, К. Роджерса, а також А. Кроплі, Р. Дейва, М. Ноулза, П. Вільямса, Е. Хьюмела та ін. Проблеми освіти дорослих, зокрема й неформальної, розглядалися вітчизняними науковцями В. Давидовою, С. Коваленко, Л. Лукьяновою, Н. Ничкало, О. Огієнко, О. Паращук, Л. Сігаєвою, Г. Усатенко та ін. Проте аспект соціально-економічної ролі неформальної форми в системі освіти дорослих потребує більш детального вивчення. З огляду це, **мета** статті – визначити, в чому полягають сутність, функції й особливості неформальної освіти дорослих у контексті соціально-економічного підходу.

Неформальна освіта, згідно з визначенням ЮНЕСКО, характеризується систематизованим навчанням та цілеспрямованою діяльністю тих, хто навчається, спрямованістю на задоволення освітніх потреб громадян, окремих соціальних, професійних груп, суспільства, її результатом є зростання освітнього потенціалу суспільства. На відміну від формальної, неформальна освіта здійснюється не тільки навчальними закладами, а різними іншими організаціями та установами і не завжди професійними педагогами чи викладачами. Вона менш структурована і не обов'язково завершується отриманням загальноновизнаного документа про освіту [2].

Вивчення досвіду становлення і розвитку неформальної освіти дорослих у багатьох розвинених країнах засвідчує, що робота з дорослими

у цій сфері є невід'ємною частиною системи освіти і допомагає у вирішенні складних соціально-економічних завдань держави і суспільства.

Зростання соціальної ролі неформальної освіти дорослих пов'язано з тим, що значна кількість населення Європи, і тим більше України, вважається такою, що знаходиться в зоні ризику бідності та соціальної ізоляції. Так, за даними Євростата, приблизно 17% громадян Європи знаходяться у зоні ризику бідності [3, с. 27]. Соціальна нерівність залишається складною проблемою суспільства, при тому різко розрізняється якість життя людей з низькою і високою кваліфікацією. З огляду на це, соціальна функція НФО полягає у вирішенні проблем співіснування, вона зміцнює солідарність і терпимість, вирівнює різні соціальні шанси і зменшує нерівність у суспільстві [2].

За Л. Лук'яною, у сучасному соціокультурному контексті на освіту дорослих покладається функція використання соціального досвіду й залучення населення до розв'язання сучасних проблем суспільства, тобто соціальної функції. Соціальні функції освіти дорослих полягають в опосередкованому впливі на політичні та національні інтереси, регуляцію соціально-класового балансу суспільства; наслідуванні соціального досвіду і духовній спадкоємності поколінь; соціалізації особи та окремих верств населення, трансляції культури, знань, навичок; інтеграції з наукою і виробництвом [5, с. 448].

Соціальна значущість неформальної освіти дорослих виявляється у тому, що завдяки цьому виду освіти можуть бути досягнуті соціальна інтеграція шляхом отримання основної чи додаткової кваліфікації для залучення у ринок праці вразливих прошарків населення. Соціальна інтеграція становить собою багатогранний процес, у якому громадяни намагаються подолати різні життєві проблеми (управління ресурсами, правильне використання послуг), мати і налагоджувати соціальні зв'язки, відчувати власну роль у місцевому оточенні і брати участь у його діяльності. Цей процес передбачає: активізацію, інтерналізацію, участь і зв'язок [3]. Активізація виявляється у здатності щоденного функціонування в умовах суспільства в якості незалежного індивіда, з метою задоволення основних потреб для підтримки життя. Окрім задоволення основних потреб, кожна особа потребує прийняття з боку суспільства і знаходження свого місця у повсякденному житті. Саме такий процес є інтерналізацією, в межах якої особа може направляти своє життя в бік щасливого і відповідального існування і бути задоволеною собою. Окрім впевненості і відчуття безпеки в соціумі, інтерналізація передбачає також наявність сміливості робити свій власний вибір. В результаті, ці процеси передбачають широкий спектр складових, наприклад : навички володіння державною мовою, навички використання цифрових технологій, володіння іноземними мовами, впевненість у собі, робочі здібності і таланти, навички виховання, робота на добровільних засадах, навички спілкування з сусідами, комунікативні навички, а також уміння користуватися

фінансовими ресурсами [3, с. 28]. Саме такі напрями навчання і мають бути в центрі неформальної освіти дорослих.

Крім того, підвищення соціальної інтеграції шляхом НФО дорослих пов'язано зі стосунками між самою особистістю і його оточенням. Перш за все, це відноситься до участі у діяльності суспільства чи справах, до яких індивід раніше не був залучений, наприклад, участь у діяльності місцевої громади чи офіційних організацій. По-друге, активна взаємодія з оточенням налагоджує нові суспільні зв'язки і сприяє знайомству з великою кількістю людей. Іншими словами, залучення до неформальної освіти передбачає: активність у різних асоціаціях, діяльність у сфері оточуючого середовища і спорту, виявлення інтересу до мистецтва і культури, розвиток особистих відносин і попередження самотності [3]. Отже, програми неформальної освіти дорослих або навчання протягом усього життя вважаються ефективними, якщо їх учасники відчують зміни у своєму повсякденному житті, використовуючи нові навички, вміння і відносини, отримані під час навчання, коли результати навчання можливо перенести у реальне життя, використати отримані навички і знання у повсякденному житті.

Дослідники-соціологи вирізняють певні цільові групи населення – потенціальних учасників НФО дорослих, які ризикують опинитися у збіднілому стані внаслідок різних соціально-демографічних факторів і життєвих обставин. Серед них виділяють такі: безробіття, виховання дітей одним з батьків, низький рівень освіти, поганий стан здоров'я у комбінації зі старінням. Тому саме активна участь у програмах неформального навчання дозволяє здійснити перехід від групи вразливих дорослих, до дорослих, які здатні правильно орієнтуватися в сучасному суспільстві і на ринку праці. Системи НФО можуть також відігравати важливу роль у підтримці особистісного зростання громадян, забезпечуючи суспільну єдність у цілому [3, с. 27]. При тому слід підкреслити основоположну роль освіти дорослих, зокрема неформальної, у покращенні якості життя людини.

Зауважимо, що неформальна освіта дорослих покликана не лише підтримувати на необхідному рівні соціальну компетентність дорослих людей, а з її допомогою можна надавати ефективну психолого-педагогічну підтримку людям, які опинилися в складній, кризовій життєвій ситуації. Ефективність такої підтримки обумовлена низкою властивостей неформальної освіти, що вигідно відрізняють її від формальної освіти. Серед цих властивостей слід виділити насамперед гнучкість, яка виявляється в можливості досить швидко з'ясувати соціально-освітні потреби дорослих, що опинилися в кризовій ситуації, розробити навчальні програми, спрямовані на заповнення дефіциту соціальної компетентності, яка виникла у дорослої людини в будь-якій життєвій ситуації, підібрати команду тренерів, що володіють необхідними знаннями і технологіями, створити умови, комфортні для навчання дорослих з урахуванням їх

соціально-психологічних, демографічних та інших особливостей, що стали наслідком впливу на них життєвої ситуації [2].

Проведене Н. Бичковою дослідження довело, що однією з суттєвих умов соціального навчання дорослих в умовах неформальної освіти є необхідність постійної та всебічної діагностики соціально-освітніх потреб дорослих учнів, динаміка яких є значною у зв'язку з певними об'єктивними і суб'єктивними факторами. Результати дослідно-експериментальної роботи дозволили дійти висновків, що:

- діагностику соціально-освітніх потреб дорослих учнів в умовах неформальної освіти необхідно проводити на трьох етапах – до початку навчання, коли формується навчальна програма і відбирається зміст навчальних модулів, на самому початку реалізації навчальних модулів і безпосередньо в процесі навчання;

- діагностику соціально-освітніх потреб учнів треба здійснювати на індивідуальному і груповому рівні з метою подальшої реалізації диференційованого та індивідуального підходів у навчанні;

- у процесі діагностики бажано не акцентувати увагу на дефіциті особистісних якостей, знань і навичок учнів, а з'ясовувати їхні потреби опосередковано в ході обговорення шляхів вирішення проблем, що виникли у них в кризовій ситуації, і можливостях актуалізації особистісного ресурсу для успішного її подолання [2].

Соціальна значущість неформальної освіти дорослих безпосередньо пов'язана з її адаптивною функцією, оскільки ця освітня система покликана допомогти дорослій людині звикнути, пристосуватися до соціальних норм, відповідати вимогам розвитку соціального середовища, формує здатності до подальшого психологічного, особистісного та соціального розвитку. Неформальне навчання здатне допомогти громадянам адаптуватися до змін на ринку праці та забезпечити їх знаннями, вміннями і навичками для усвідомленої та відповідальної участі як у власному житті, так і в політичному житті держави. Прагнення людей адаптуватися в умовах ринкової економіки, подолати бідність, а для цього отримати нові знання, розвинути свої особистісні якості і цивільні компетенції визначають новий тип запиту на результат освіти – вираженого практико-орієнтованого підходу, на якому базуються програми НФО дорослих.

О. Кузьмич до соціальних пріоритетів розвитку неформальної освіти відносить такі, як: підвищення якості життя та благополуччя, зменшення соціальної напруженості в суспільстві, тенденцію до ведення здорового способу життя, створення сприятливої демографічної ситуації, краще виховання дітей тощо [4, с. 4].

З іншого боку, вміння, навички, погляди, відносини, що набуваються за допомогою програм неформальної освіти, складаються в капітал компетенцій, який входить у людський капітал, що, в свою чергу, пов'язано з економічним значенням неформальної освіти дорослих і є предметом розгляду економічних теорій освіти [4, с. 5]. Теорія людського

капіталу, розроблена американськими економістами в середині минулого століття, обґрунтовує значення розвитку освіти для економіки, її вплив на ефективність праці і виробництва, оскільки у виробництві тісно взаємодіють два фактори – засоби виробництва і людський капітал. Виходячи з того, що кожний працівник є втіленням набору знань і навичок, здобутих під час освіти, які використовуються роботодавцем, то освіта розглядається як ключовий фактор економічного зростання, соціального й економічного добробуту, як інвестиційна галузь духовного виробництва [5]

Сутність економічного потенціалу неформальної освіти дорослих полягає в тому, що доступність цього виду освіти забезпечує навчання трудовим навичкам, підготовку та перепідготовку працездатного населення саме тоді, коли це потрібно, і в тому обсязі, який потрібний. Такі якості, як гнучкість і адаптабельність, конкурентостійкість, індивідуалізм, демократизація відносин між керівником і виконавцем, – все те, що цінується на ринку праці, стає головною цінністю освітніх програм для дорослих.

Як зазначає О. Паращук, неформальна освіта дорослих має ключову роль у процесі функціонування ринку праці, вирішення питання нестачі кваліфікованих кадрів у секторах, що розвиваються, підтримки економічного відновлення в цілому, а також сприяє професійній і географічній мобільності населення [6, с. 8]. Схожу думку висловлює М. Баранов, який одним з основних завдань неформального навчання дорослих вважає підвищення конкурентоспроможності та професійної мобільності громадян та соціальний захист у трудовій сфері шляхом надання їм різноманітних освітніх послуг з урахуванням потреб роботодавців і прогнозів розвитку ринку праці [5]. Отже, економічна функція НФО дорослих полягає в підвищенні індивідуальної компетентності і професійної кваліфікації дорослої людини та пов'язаного з цим покращенні якості роботи, можливостей на ринку праці, координації соціальної та просторової мобільності.

Необхідність розширення неформального навчання пов'язано з високою організаційно-економічною ефективністю його функціонування, що було доведено вченими-економістами (С. Клімов, О. Кузьмич, О. Хахубія та ін.). У цьому контексті досвід функціонування установ неформальної освіти дорослих за кордоном дозволяє виділити такі її особливості:

- децентралізація системи управління,
- велика розгалуженість організаційної структури,
- комбінована схема фінансування,
- наявність законодавчих основ функціонування та фінансування установ неформальної освіти,
- вторинне використання матеріальної бази (приміщень та обладнання) інших установ,
- вторинне використання інтелектуальних ресурсів,
- економія на управлінських витратах,

- використання волонтерства [4, с. 7].

Таким чином, витрати суспільства на розвиток неформальної освіти дорослих мають певну специфіку: головними особливостями витрат суспільства на цей вид освітніх послуг є вторинне використання ресурсів, залучення праці волонтерів, та значні резерви самоорганізації навчання.

Вивчення досвіду розвитку НФО дорослих у Європейських країнах засвідчило, що витрати суспільства на цю освіту реалізуються через гранти благодійних організацій, спонсорську підтримку, субсидії держави, податкові пільги, кредити на навчання, оплату з власних коштів населення, оплату за рахунок підприємств, надання навчальних відпусток тощо. Відповідальність за освіту дорослих покладена на всіх, хто зацікавлений у підвищенні освітнього рівня населення, а відповідно, розвитку людського капіталу. Різні суб'єкти (державна, підприємства, громадські організації, освітні заклади), вступають у соціальне партнерство з метою розвитку системи освіти і відповідають за результати у цій сфері (законодавство, управління, фінансування) [4, с. 6].

Отже, зростання і характер економіки, суспільства і культури залежать від інвестицій в установи неперервної освіти, і в першу чергу, неформальну освіту дорослих. Уряд, розробляючи соціальну політику, повинен проводити ефективну політику використання трудових ресурсів, зокрема ініціювати додаткові витрати на розвиток системи неформальної освіти за рахунок суспільства, місцевої громади, підприємств і особистих заощаджень громадян. Проте, на жаль, величезний потенціал системи неформальної освіти дорослих ще повністю не усвідомлений державою і суспільством, і відповідно, не використаний.

Узагальнення факторів, що впливають на зростання в цілому соціально-економічного значення неформальної освіти в сучасних умовах, дозволяє звести їх до таких, як: реалізація багатьма розвиненими країнами концепції неперервної освіти; процес інтеграції формальної та неформальної освіти; все більш поширювана практика оцінки людського капіталу не тільки з позицій накопичених знань, а й набутих людьми соціально-економічних компетенцій; перехід до нового виду конкуренції, заснованому на рівні розвитку людського капіталу; використання індексу розвитку людського потенціалу для визначення рівня і якості життя.

Таким чином, ураховуючи зазначене, можна дійти висновку, що, по-перше, для країн, що проходять етап трансформацій і реформ у сфері освіти, таких, як Україна, посилення ролі неформальної освіти стає способом адаптації дорослого населення до нових соціально-економічних умов та формування свідомості суспільства на демократичних принципах. По-друге, широкі економічні та соціальні функції, які виконує неформальна освіта дорослих, полягає у такому: в соціальному аспекті – це підвищення статусу громадянина в суспільстві, конкурентоспроможності на ринку праці, що є найважливішим засобом особистісно-професійного розвитку дорослої людини; в економічному аспекті – це розвиток трудових

ресурсів суспільства, підвищення кваліфікації робочої сили, підвищення професійної мобільності населення.

Список використаних джерел:

1. Баранов Н. П. Повышение эффективности обучения безработных граждан в учреждениях среднего профессионального образования : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Николай Петрович Баранов. – М., 2003. – 205 с.
2. Бычкова Н. И. Социальное обучение взрослых в условиях неформального образования: дисс. ... доктора пед. наук: 13.00.01 / Наталья Ильинична Бычкова. – Пятигорск, 2004. – 322 с.
3. Греф М. Влияние обучения на протяжении всей жизни на социальную интеграцию в общество / М. Греф, М. Серес, Д. Верте // Обучение на протяжении всей жизни в Европе. Дайджест. – 2014 г. – С. 26-40.
4. Кузьмич Е. В. Экономическая роль, механизм функционирования и тенденции развития неформального образования взрослых: автореф. дисс. ...канд. эк. наук / Кузьмич Елена Валентиновна. – СПб, 2002. – 21 с.
5. Освіта дорослих: енциклопедичний словник / За ред. В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка. – К. : Основа, 2014. – 496 с.
6. Паращук О. Неформальное образование в Украине / Оксана Паращук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <adukatar.net/wp-content/uploads/2012/12/book-final.pdf>.
7. Хахубия Е. Ю. Образование взрослых в США : Современное состояние и перспективы развития : дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Хахубия, Елена Юрьевна. – М. 1999. – 184 с.